

„Adyn innen, Adyn túl”

(FÁBRY ZOLTÁN ADY-KÉPE)

„Élt egy ember, írt, szólt, beszélt, aztán meghalt... Meghalt legendaérelőn, de logikusan és összegzőn... Volt valami pózos ez agóniában, de a tudat mélyén a törvénybetöltés megszállottsága dolgozott... Mániákusan példa akar lenni, szó és tett feltétlen egyezése, a hegyi beszéd valósága.”

Adys szavakkal szólni Tolsztojról — a magyar irodalomban csak egy embernél fordulhat ez elő. A kiragadott mondatok Fábry Zoltán egyik legszebb cikkéből származnak: Ima Tolsztojért 1940-ben. A Fábrytól talán szokatlan címet a történelmi pillanat hitelesíti, s a meghajlás Tolsztoj nagysága előtt valóban imádságos szavakkal történik. Olyan szavakkal, amik eddig csak Ady Endrének jártak ki. Akár tervbe vett Ady-kötetének, az Ady igazának — most már soha meg nem íródó — előszavát is kezdhette volna Fábry az előbbi mondatokkal, hiszen pátoszos szavai mindig Ady bódulatában születtek. Ez a „logikus és összegző”, vallomásos előszó pótolhatatlan hiánya marad a magyar irodalomnak. Éppen ezért — úgy érzem — a kísérlet Fábry Ady-képének felvázolására, ha ezt az előszót nem is helyettesítheti, mindenképpen halaszthatatlan kötelesség a véletlenül, de igazságos sorsszerűséggel egybeeső Ady-és Fábry-évforduló évében.

Fábry Ady-képe és Ady-élménye között jelentős különbség van. Az élmény egész életre szóló és állandóan ható volt. „Adynak, a névadó költőnek köszönhetek mindent” — idézi Turczel Lajos Fábryt, de idézhetnénk még Fábry számtalan önéletrajzi utalása közül több hasonlót is. Például 1919-es önmagára való visszaemlékezését: „És abban a mértékben, ahogy lekoptak rólam a katonamundér darabjai, öltöttem magamra Adyt, hogy most már egy életen át vele, általa éljek, szóljak.” (Ne sírj, kislány. 1969.)

Fábry Ady-képe ellenben korántsem egyértelműen tiszta és egységes egy életen át: a különböző korszakokban Fábry Ady más és más arcát fedezi fel. Fábry Adyról írt „rajjongó sorait” Turczel Lajos jogosan kommentálja úgy, hogy aki ezeket olvassa, „az abban a hitben él, hogy Fábryban a forradalmár Ady élménye a háborúellenes Ady élményével egyidőben s egy csapásra, kinyilatkoztatásszerűen alakult ki. A valóságban ez nincs így”. (Irodalmi Szemle, 1976. 7. sz.)

Úgy vélem, az élmény változása helyett helyesebb az Ady-kép változásáról beszélni. Még akkor is, ha Fábry első, „emberirodalmi” korszakában az Ady-képet elsődlegesen az élmény eszméltető ereje, szenvedélyessége határozta meg — a tudatosság rovására. „Hol voltam én még akkor ettől az Adytól?!” — vallja be Fábry. Aztán az első találkozásról: „1918 októberében a tisztí szanatóriumba is magammal vittem A halottak élén zöld borítékú kötetét, de még nem értem fel emberformáló parancsához, alapigéjéhez: ember az embertelenségben.”

Am egy évvel később — a fronton szerzett tüdőbetegség, a „gyilkos élmény” és Trianon után — ennek a viszonylag vastag, durva tapintású papírra nyomtatott zöld könyvnek a verseiről már úgy érezhette Fábry, hogy egyenesen neki, nemzedékének íródtak. A gyilkos élmények akkor még — érthetően — elsősorban az embert döb-bentették meg s kevésbé érintették a későbbi „vox humana” gondolkodóját, a „muszájhumanizmus” íróját. Így Fábryt leginkább A halottak élén Adyjának fájdalmas, vádló és gyötrődő Ember-csodája ragadja meg. Innen ered a lelkesedő-túlzó hang: „Élet-halál kérdéseire, gyerekes módon, elkéserevéssel, feledkezéssel, tudatosan és

kapaszzkodó hittel — íme, a választóvonal: Adyn innen, Adyn túl!” (Irodalom és magyarság. 1923.)

Az 1924-ben megjelent Emberirodalom — általában az ez idő tájt keletkezett cikkek — „kurta-furcsa” szavait böngészve, Adyt kevésbé ismerőknek is ismerősen kell hogy hangozzanak ezek a szókapcsolatok: életsebek, ősmámor, oltáros emelvény, a vágy beleszókolja magát — és sorolhatnám tovább. Ismerős a kifejezni akarás szenvedélye, a szömegragadás pátoszos gesztusa: „Nincsenek többé elefántcsonttoronyok, nincsenek távolba vetített kupolák: alap nélkül, pillér nélkül: fényesre csiszolt játékok, szókéjelgések, »szépségek« és »szépítések«, »ópiummesék«.”

Embertelen ember, emberérték, embertelenség, emberébresztés, emberfanatikus, szenvedésember és örömember, mindenség elé állított ember — ki tagadhatná, hogy Fábry ember szava Adytól származik.

Első pillantásra furcsának tűnhet egy kritikus és esszéíró nyelvét költőével rokonítani, de ebben az esetben szó sincs fogalomzavarról. Fábry viszonya az irodalomhoz az igazságkeresés megvalósítása. Felelős viszony, melynek példáját csak Ady publicisztikájában, költészetében kereshette. Másrészt meg kell értenünk ezt a vallo-mását is: „Könyvek determináltak mindig: elejétől végig. Könyvekből, írók eszméléséből ismertem önmagamra, saját feladatomra.” Meg kell értenünk Fábry egyéniségét és sorsát, az általa „kényszeradottságnak” elnevezett magányt, melyben könyvek helyettesítették a világot, a kortársakat. „Az idézet a magányban a világ jelenléte”: Fábry könyvélménye, Ady-élménye nem papírízű élmény, hanem a magatartás, az erkölcs alakításának eleven része.

Rokoníthatjuk Ady költészetét és Fábry publicisztikáját Fábrynak a kisebbségi létben vállalt szerepe miatt is. Fábry, aki egy alakuló nemzetiségi irodalom, a kényszerülten megszülető szlovenszko-i magyar irodalom egyik kísérője, óvója-örzője lett, ebben a cseppet sem könnyű küldetésben egyre inkább csak Adyt hívhatta segítségül az emberileg egyedül lehetséges megoldásért harcolva:

*Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?*

Fábry Etnográfiai szocializmus című írását, mely 1929-ben jelent meg a Korunkban, ezzel a megjegyzéssel közli a Kúria, kvaterka, kultúra kötetben: „Ez az írás lett — Balogh Edgár tanúsága szerint — a Sarló eszméltető lökése.” Még idejében: ugyanis az 1929-es dátum olyan történelmi pillanatot jelez, amikor az immár Gaál Gábor-i Korunk, Erdély és Szlovenszko legjobbjai egy új forradalmi szituációban reménykednek — a gazdasági válságot a kapitalizmus általános válságaként értékelve.

Mindez Fábry Zoltán számára is szükségessé teszi, hogy az „Adyn innen, Adyn túl” még formátlan lelkesedését megszorítsa, pontosabban megfogalmazza: „... aki magyar ifjú Ady védnöksége alatt közeledik a paraszthoz, az legalább Adyhoz legyen következetes, és lássa meg »hazátlan bitangok« útmutatása nélkül a magyar paraszt és földmunkás egyetlen forradalmi igazát és mágnését: Dózsa Györgyöt.”

A mindenség elé állított embertől. Dózsa György unokáig azonban hosszú az út. Aki Fábry Zoltán Ady-képe változásának okait csak Ady költészetének mélyebb megértésével akarja magyarázni, félreérti Fábryt. Félreérti és azt sem értheti meg, hogy az a Fábry, aki 1919-es önmagáról azt vallotta, hogy szinte úgy öltötte magára Adyt — 1929 és 1934 között hirtelen levetkőzte magáról a „kifejezés Ady-csodáját”.

Fábry Zoltán Ady-képének megértéséhez feltétlenül szükséges az őt ért különböző hatások számbavétele. Fábry Ady-képének változásai szorosan összefonódnak egész gondolatrendszere fejlődésével. Már a „kurta-furcsa” szavakat író Fábrynál is figyelembe kell vennünk az expresszionizmus felszabadító hatását. Az emberirodalom Fábryjában pedig ott munkál valahol a német új tárgyiasság „Ah, Mensch!”-pátosza.

Az 1930-as évek elején a valóságirodalom, a német és orosz dokumentumirodalom vonzásába került Fábrytól nem is nagyon kérhetjük számon Adyt. A kényszeradottságot muszájhumanizmussá erősítő, a kor, a valóság determináló erejét

korparancsá sűrítő Fábry Zoltán esetében majdnem törvényszerű következmény az odavetett „ideges zárójel”: „Ideje lenne már leszokni, mindenért Adyhoz visszanyúlni.” (A krizantém nevében. 1931.) Ez a tény rávilágít Fábry akkori Ady-képének tisztázatlanságára: a harmincas évek valóságának tennivalói közepette oda nem illőnek, zavarónak érzi Ady jelenlétét, felelőtlenségét. Oda nem illőnek, mert látja a továbblépés szükségességét, hogy a „magunk módján és nyelvén fejezhetnénk ki mai dolgainkat”. S letagadhatatlanul zavaró is Ady, mert egyszerre „lendítőerő és csimpaszkodó tehetetlen”.

Az 1934-es év azonban választóvonal, nem utolsósorban Bölöni György Adyt „forradalmi nagy költőnek” bemutató könyvének megjelenése következtében. (Az igazi Ady. 1934.) Ennek eredményeként az ideges zárójel is helyére kerül s Fábry újra a régi lelkesedés hangján szól Adyról: „Mindnyájunkban élt és kitört egyszer az Adytól való menekülés érzete... és ennek ellenére, a visszanyúlásból mégis egy állandóan ismétlődő, tudatos és vállalt gesztus lett!” (Lírikusok Szlovenszkkön. 1935 ösze.)

Ekkor már készen volt az Ady-képet tisztázó írás: Az aktuális Ady. Bölöni hatása Fábry Ady-képének alakulására lényeges. Könyvének gondolatai, terminológiája megtalálhatók Fábry későbbi írásaiban is. Mégsem tarthatjuk egyedül döntőnek ezt a hatást, hiszen az Ady költészetét nyitó kulcs ott lapult Fábry tanulmányaiban. Ne felejtjük el, a sarlósokat a forradalmi Adyval intő Fábry szavai éppen a hírhedt Toll-vita évében hangzódtak el. A tegnapi hív tanú felidézésének lehetősége ott rejtőzött Fábryban, csak a felismerés, a megfogalmazás hiányzott: „Vannak dolgok, melyek csak új arcot loptak magukra, de a lényeg, a tartalom Ady óta nem változott.”

Az aktuális Ady még nem az az Adyért egyértelműen lelkesedő, adys kifejezéstől harsogó, Ady politikai bátorságának feltétel nélkül behódoló írás, ami a későbbi Fábrynál már annyira természetes. Az embertelenségben embernek megmaradni akaró Fábry által annyit idézett Ady-sorok: „Kell még Tegnapról hív tanú / S kell talán az én hadisarcrom” csak részleges értelemben kerülnek bele ebbe az írásba: „Ady a másult harcban nem lehet kizárólagos program, de lehet: példa, biztatás, bátor fegyvertárs és közös számonkérés.”

Árulkodó Fábrynak ez a megfogalmazása, mert szinte szó szerint megegyezik Lukács György véleményével (Ady mint program. 100%, 1928. június), és így világosan bizonyítja, hogy e cikk megírásakor Fábry állásfoglalása még bizonytalan s talán közelebb áll a magyarországi szocialista mozgalom „hivatalos” állásfoglalásához, mint Bölöniéhez. Egyáltalán, Fábry Adyval kapcsolatos terminológiája több ponton is érintkezik a korszakban dúló Ady-viták szóhasználatával. Egyrészt Fábry nem képes elszakadni Ady forradalmiságának kialakulásáról általában hangoztatott nézetektől. Elsősorban a Szabó Dezső-i meghatározásra gondolok, mely szerint Ady forradalmiságának meghatározója a „magyar, erdélyi magyar és *közneves*” származás és indíttatás. Hasonlóképpen, bár más tartalommal fogalmaz Bölöni is: „Ady meggyőződésből volt radikális, és *bocskoros nemességével* hozta magával forradalmiságát.” Másrészt — jöllehet Fábry egyöntetűen elzárkózik Makkai Sándor és Karácsony Sándor vallásos Ady-képétől — a „bűntudatos Ady” az ő írásaiban is sürűn előfordul. Ezekből a forrásokból származhatott aztán a Fábry Zoltán-i fogalmazás: „Ady összegző magyar, és az összegezés eredménye: bűntudat”. Mindez nem jelenti azt, hogy ezeket a fogalmakat Fábry hasonló értelemben használta volna, mégis érdemes felfigyelni az azonosságokra, mert Fábry Ady-képének átmeneti korlátaira figyelmeztetnek.

Ezek után talán jobban érthető, hogy a Bölöni hatása nyomán megfogalmazott Fábry Zoltán-i tézis — „Az aktuális Ady: az állásfoglaló Ady” — miért jelentett sorsdöntő változást az Ady-kép alakulásában. Az érzelmi indíttatás a cikk megírásához feltétlenül a Bölöni-könyv utolsó fejezete — Magyar Pókol — alapján alakulhatott ki Fábryban. Fábry Ady meghamisítóiban saját eszmei ellenfeleire ismerhetett, nem is szólva arról, hogy Bölöni véleményét, mely szerint Ady igazi örököse

Szlovenszko ifjúsága, már csak egyértelműen helyeselhet. Ugyanakkor Fábry írói magatartása, etikai beállítottsága természetszerűleg mondatja ki vele Ady aktualitásának igazolását: „Ady valóságköltő. ... Az adottságok éltetik, ugrasztják, riasztják. Politikai mondanivalóját a magyar valóság határozza meg.”

Ez, a kortársak véleményétől sajátosan eltérő változás segíti aztán hozzá Fábryt, hogy személyes élményként, „történelmi és szociológiai folyamatosságában” legyen képes megragadni Ady költészetének — legalábbis etikai — értelmét. A „teljes Adyt” — mondja Fábry, ám ez a teljesség egyelőre csak a proletárokhoz „kéredzkodó” forradalmi költőt jelenti. S e változás alapján születnek az új Ady-írások, melyek közül a legszebb darabok azok, amikben sikerül tökéletesen ötvöznie saját gondolatrendszerét és Ady költészetét. Ady teljessége leszűkül ugyan, de Fábry írásai szélesebb teret nyitnak, jobban megértetik a megközelíteni kívánt igazságot e veszteség által.

A fasizmus megerősödésével egyre súlyosabbá váló kisebbségi lét és a fenyegető háború terhe alatt szinte kiszakad Fábryból a három szó: A halottak élén. Mintha nem is Ady mondta volna először — s valóban: Fábry írása fölött ez a cím mintha más jelentene, mint Ady köteté fölött. Úgy tűnik még ebben az írásban is a „tegnap változatlan jelenségei” parancsoló szüksége az uralkodó. Pedig a kisebbségi létben hallgatásra, halálra ítélt magyar író ekkor már biztosan választja társnak, példaképnek a halottak élén álló Adyt. Fábry Ady költészetének újabb lényeges pontját tapintotta ki: „1789-hez értünk, de 1914-re döbbenünk”. A két évszám „ütköztetéséből” pedig megszületik az „Ady-lényeg eredője”: ember az embertelenségben.

S ekkor már az adys szavak és Fábry Zoltán-i gondolatok egybehangzóan csengetnek. Talán rossz is itt, túlzottan irodalmias ez a kifejezés, hiszen emberség és magyarság egygyökerű, Ady költészetében megtalált fájdalmas igazát Fábry csak „új nyelven” tudja kifejezni: „Itt fordítani kell, süvöltve káromolni és sikoltva átkozni, eget-poklot felkavarni.” Csak így, az Ady megmutatta magyar poklon és az Adyval együtt érzett nagyon fájón keresztül, „halottak élén, halottak árán” juthatott el Fábry — a Gondolat igazához. S újra, tisztán és egyedül Fábry hangját halljuk: „A gondolat árva, de mint eszme mindenkié. Mi az eszme? Állásfoglalássá ért gondolat.”

Adys szavak, írtam az előbb. Kétségtelenül így van: Ady és Fábry gondolatai — a „lelkek kiskorúságáról”, az igazi íróról, akiben „komprimálva van: világ, élet, korszak, minden”, népiség és humanizmus ötvöződéséről, a predestináltságról — elválaszthatatlanul összefonódnak. Ady cikkeinek közvetlen, soha el nem múló élményét Fábry bevallotta a Fėja Géza által összeállított — „az Ady-hamisítóknek és magyarság-herdálóknak oly kellemetlenül jött” — Ady-kötetnek köszönhetette. Jólások Magyarországról, A nacionalizmus alkonya, Petőfi nem alkuszik, s folytathatnám tovább azoknak a cikkeknek a felsorolását, melyeknek gondolatai ebből a kötetből kerültek Fábry tanulmányába.

A Fábry tervezte kötet, az Ady igaza ugyan nem készülhetett el, de 1948 után sok új Ady-tanulmány született, az idézetek megszaporodásáról nem is beszélve. Az Ady igaza egy trilógia befejező része lett volna, mozdíthatatlan emléke az Adytól máig ívelő sorsnak. Az első kötet, A gondolat igaza, nemcsak címét kölcsönözte a „gyilkolt-hős nagy halotthoz”, Jaures-hez fellebbező Adytól. Fábry háború utáni pályaszakaszának alapvető mondanivalója egylényegű az ázsiaivá züllesztett Magyarországot, a magyar kultúrát európaivá felemelni akaró Ady szándékával. „A magyar hagyomány élő summája ma Ady” — jelöli meg a kezdetet és a mércét Fábry. Az 1941-ben, álnéven megjelent cikkben a „Kell még Tegnapról hív tanú” idézése még csak a kisebbségi magyarság sorsát féltő író részéről történik: „Ma hagyomány nélkül élni: gyökértelenséget jelent, elsodródást, megfulladás és beolvadást.” (Élő hagyomány.) Az 1950-ben írt Descartes és magyar tragédiája című tanulmányban ez a féltés már általánosabb érvényt nyer.

„A modern ember 1637. augusztus 6-án született” — írja Fábry Descartes híres tézisének — Cogito ergo sum — megfogadásáról. S Descartes mellé odaállítja Adyt,

aki viszont „megérezte a rejtett igazságot: a modern ember 1914-ben lett önmaga áruelőjává”.

*„Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat...”*

S kettőjük közt ott van Ady őse, Descartes magyar árnyéka, Apáczai Csere János — az „Ady-kottázta magyar Messiás”. A „valóság: erkölcs” kimondása óta eltelt idő megfogalmaztatja Fábryval világképének és így Ady-képének új alapját: „a szellem: erkölcs”.

Fábry gondolata innen ível tovább a második kötetig, A béke igazáig (1956). Ezután válik a hidegháborús Európától megrettent Fábry az „emberhez méltó gond” nyugodni pillanatra sem tudó szószólójává, az „ember az embertelenségben” humanizmusának percre sem lankadó őrzőjévé. S be kell vallanunk, az Adytól nyert hang ellenére, ebben az időszakban az Ady-kép tudatos továbbépítése ismét háttérbe szorul. Csak egy Ady-vers sorai világítanak:

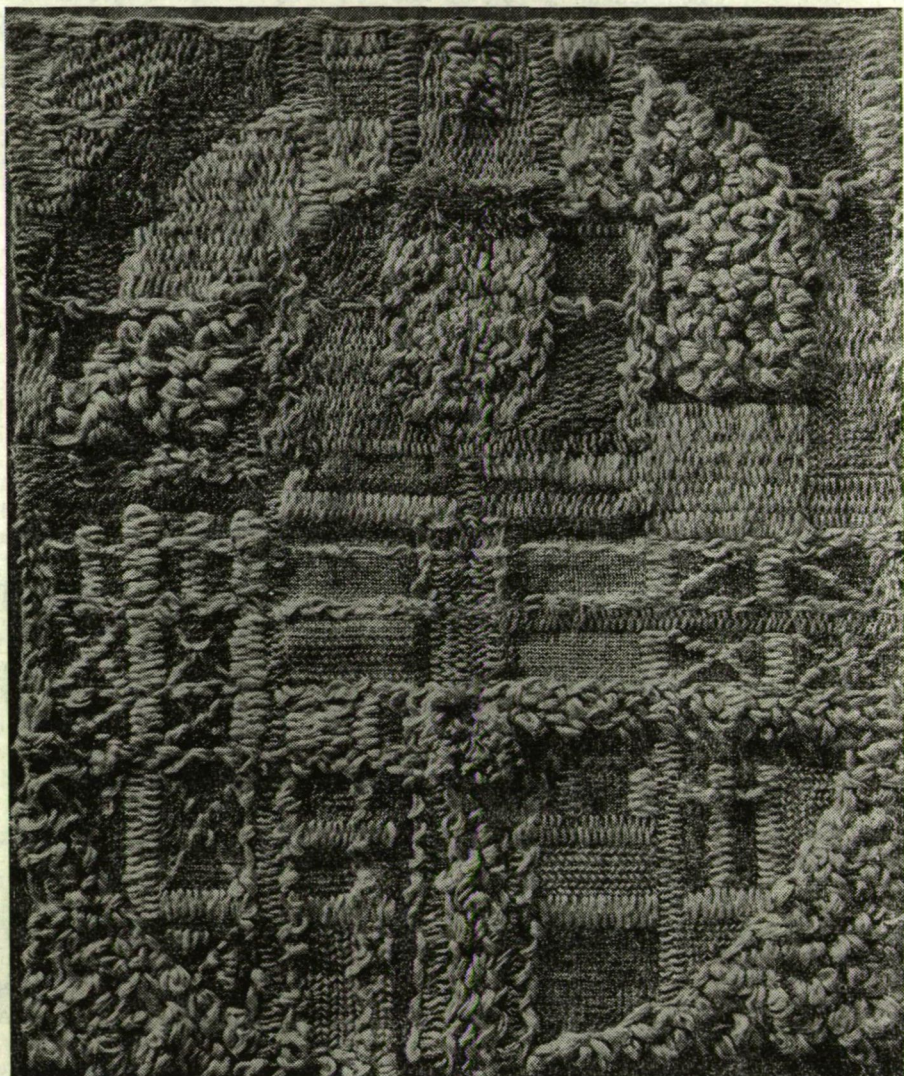
*„Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.”*

Az 1968-ban megjelenő Stószai délelőtti kötetében viszont már feltűnően nagy az Ady-tanulmányok száma. A kötet első ciklusát képező tanulmányok tulajdonképpen nem egységesek, nem is egyidőben keletkeztek, de az elrendezés — egyébként Adytól tanult — mikéntje összegzésre utal. A három fő rész Fábry Ady-képének legfontosabb összetevőit jelzi. Csak az „ember az embertelenségben” Adyja marad ki, de az előző kötetekben erről már mindent elmondott Fábry, amit csak elmondhatott. A ciklus címe — Mag hó alatt — a sokszor idézett Ady-sort idézi: „Kell még Tegnapról hív tanú”. Most már igazi, sőt összetett és kettős értelemben, egyszerre igazolva Adyt és Fábryt: „Tegnapja: a forradalmi igazságkeresés volt; ezt menti át — igazolásként — tanúnak és tanulságnak a mába.” Fábry, akinek Ady-képét néha döntően befolyásolták a magyar történelem, a háború hétköznapijainak tennivalói, most mintha tisztázni akarná e képet, megszabadítani minden felesleges tehertől.

E szándékát az első rész, az ősök és rokonok válogatása is tanúsítja. A legelső ő, kinek halálával született Ady, „mindnyájunknak atyánknál atyábbja”: Csokonai Vitéz Mihály. Az elsőként megidézett ő — mint a másik három is — Ady bevallott őse, rokona. Viszont jellemző, mit emel ki Fábry Ady-nak Csokonairól írt szavaiból: „Lump volt, csavargó, míveletlen, durva és paraszt. Ő volt tudniillik akkor a leg-európaibb ember ebben az országban.” Csokonai európaisága, az „ebek hazája nem enyém” intonálás, és mindenekelőtt a francia forradalom eszméit magába záró tudatos poétaság az, ami Fábryt megragadja — Adyban is. Ezen a ponton gondolja tovább Ady fájdalom-idézé szavait: „Győzött az ügye: a huszadik század poétája lett.” Természetszerűleg azt érti oda: Adyval. Az európai ő mellett ott van Ady „északi ember” őse: Ibsen. „Észak beszél... ember beszél” — Fábry itt tökéletesen értelmezi a verset, ha a saját terminológiájával is fogalmaz: „Ibsennel és Ibsenből Észak vox humanaja szól, kérdez, vádol és támad.” S amikor Fábry — Ady Petőfi-cikkében Ibsen nevére bukkanva — a polgári társadalom hideg hazugságait kegyetlenül leleplező Ibsent összekapcsolja a magyar szabadságharcért lelkesedő Ibsennel, akkor megtalálja az ősök után a rokonokat is: Gorkijt és Tömörkényt.

A második rész már az így megidézett ősektől és rokonoktól körülvevett Adyt mutatja. Ady kalendáriuma a forradalmiság naptára. „Ady az évszakok költője” — figyelni meg Fábry, de lényegében a valóságköltőnek titulált Adyt rajzolja meg, csak sokkal árnyaltabban, művésziebben, mint előzőleg tette.

A harmadik rész Fábry Ady-képének talán legjobban kiemelt vonását mutatja. A cím: Szlovákiai adalékok. Ady igazának őrzőiről van szó, és a kisebbségi lét hídszerepéhez társul Fábry mondanivalója: „Mi minden és ki mindenkié volt már Ady?! De Adyt csak egészében lehet vállalni, az önzőn, fontonként kimért Ady a mohóság, a kisajátítás torkán akad.” Apróság talán, de biztos, hogy nem véletlen Bölöni Adyra emlékező szavainak önkéntelen felidézése: „Nem mérte ki magát fontonként annak, aki többet fizetett érte.” Bölöni ki tudta mondani Ady igazát, de ez a különbállás különállásának, Magyarországtól való elszakadásának is eredménye. Fábry is a különállást, a kényszeradottságot alakította különbállássá. A teljes Adyt vállaló és Ady igazát a jelen próbájának aláveto Fábry így vállalta küldetéses szerepét. S csak így válhatott kezdeti, lelkesen túlzó jelszava igazi stósz mértékké: „Adyn innen, Adyn túl”.

HAJNAL GABRIELLA: LEN ÉS KENDER